

**ՀԱՐԱՆՔԻ ՏՈՒՔ ՊԱՏՄԱՔԱՆ
ՀԱՅՐԱՊԵՏ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ (1950–2021)
ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ**

Հայաստանի պատմագիտությունը ցավալի կորուստ կրեց. սույն թվականի մայիսի 2-ին կյանքից անժամանակ հեռացավ ԵՊՀ՝ Հայաստանի եւ հարակից երկրների պատմության ամբիոնի վարիչ, հայագետ, վրացագետ, միջնադարագետ, պատմական գիտ. դոկտոր, պրոֆ. Հայրապետ Գեորգի Մարգարյանը:

Հայրապետ Մարգարյանը ծնվել է 1950 թ. հոկտեմբերի 10-ին Արարատի մարզի Այգավան գյուղում, սկզբնական կրթությունն ստացել է այդ բնակավայրի միջնակարգ դպրոցում: 1967 թ. ընդունվել եւ 1972 թ. ավարտել է ԵՊՀ պատմության ֆակուլտետի հնագիտության, ազգագրության եւ աղբյուրագիտության ամբիոնի դասընթացը՝ պրոֆեսորներ Ա. Աբրահամյանի եւ Պ. Մուրադյանի ղեկավարությամբ: Համալսարանական կրթության ընթացքում ձեռք է բերել միջնադարագետ պատմաբանի եւ աղբյուրագետի որակավորում: Համալսարանն ավարտելուց հետո անմիջապես ընդունվել է ՀՀՍՀ ԳԱ արեւելագիտության ինստիտուտի ասպիրանտուրա՝ շահելով ակադ. Գագիկ Սարգսյանի վստահությունը: 1973–1975 թթ. սովորել է Թբիլիսիի Զավախիշվիլու անվան պետական համալսարանի ասպիրանտուրայում. կովկասագետ ակադ. Ակակի Շանիձեի եւ վրացագետ պրոֆ. Իվանե Իմնաիշվիլու ղեկավարությամբ մասնագիտացել է վրացագիտության, Այսրկովկասի պատմության, հին վրացական աղբյուրագիտության ու պատմագրության բնագավառում: Նրա հետ նոր վրացերեն է պարապել վրացերենի ամբիոնի աշխատակից քալբատոնո Յիրա Չխիկվաձեն: Վրաց գիտական աշխարհի հետ այս համագործակցությունը նա կարողացավ շարունակել մինչեւ իր իմաստալից կյանքի վերջը: 1973–1996 թթ. Հայրապետ Մարգարյանն աշխատել է ՀՀ ԳԱԱ արեւելագիտության ինստիտուտի «Կովկաս եւ Բյուզանդիա» (այսօր՝ «Քրիստոնյա Արեւելք») բաժնում: 1979 թ. պաշտպանել է «Հյուսիսային Հայաստանը եւ Վրաստանը ԺԲ. դարի 20–70-ական թթ.» թեմայով

ատենախոսություն (ընդդիմախոսներից է եղել պրոֆ. էլ. Ցազարեիշվիլին), որը 1980 թ. հրապարակվել է մենագրության տեսքով: Հարկ է նշել, որ ատենախոսությունը վերաբերող առաջին հոդվածը լույս է տեսել Թբիլիսիի Ի. Զավախիշվիլու անվան համալսարանի «Աշխատություններ»-ի (ԾՐՈԾՅԾՈ) 165-րդ հատորում: Հ. Մարգարյանը 1996 թ. պաշտպանել է դոկտորական ատենախոսություն՝ «Ռազմաքաղաքական տեղաշարժերը Մերձավոր Արևելքում եւ հայ ավատատիրական ավագանին (ԺԲ. դարից ԺԴ. դարի առաջին կես)» թեմայով, որը, ցավոք, ցայսօր անտիպ է մնացել: Բարեբախտաբար, այս աշխատության մեջ ընդգրկված բազմաթիվ նյութեր անցած տարիների ընթացքում հրապարակվել են տեղական եւ արտասահմանյան գիտական մամուլում՝ գիտական բազմաթիվ նորարարությունների հիմք հանդիսանալով:

Հ. Մարգարյանը 1982 թ. աշխատել է Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական մանկավարժական համալսարանում, ԵՊՀ-ում եւ հանրապետության այլ բուհերում՝ կենտրոնանալով դասախոսական աշխատանքի վրա, դասավանդել է Հայոց պատմություն, աղբյուրագիտություն, կովկասագիտություն եւ Միջնադարյան Եւրոպայի պատմություն: Մեծատաղանդ պրոֆեսորի՝ ուսանողներին հասցեագրված խոսքը կենդանի էր եւ չափազանց ուսուցողական: Նրա անտիպ դասախոսությունները հայագիտության եւ կովկասագիտության համար ունեն ուրույն նշանակություն: 1989 թ. Հ. Մարգարյանին շնորհվել է դոցենտի, իսկ 2003 թ.՝ պրոֆեսորի կոչում: 2003–2007 թթ. եղել է ԵՊՀ պատմության ֆակուլտետի պրոֆեսոր, իսկ 2007-ին՝ նույն ֆակուլտետի՝ Հայաստանի հարակից երկրների պատմության ամբիոնի վարիչ: Նա ընդգրկված էր ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտում գործող գիտական խորհրդի՝ աստիճաններ շնորհող ԲՈՀ-ի մասնագիտական խորհրդի կազմում: Ղեկավարել է մեկ տասնյակից ավելի ատենախոսություն, որոնց հեղինակները մասնագիտացել են կովկասագիտության զանազան խնդիրների շուրջ: Նրա սաներից շատերն այսօր աշխատում են Հայաստանի եւ Արցախի Հանրապետությունների պետական ու գիտաուսումնական հաստատություններում: Հ. Մարգարյանը դասախոսություններով եւ գեկուցումներով հանդես է եկել ՀՀ ԳԱԱ, ԵՊՀ, Փարիզի Սորբոնի համալսարանի, Լոս Անջելեսի համալսարանի, Վատիկանի, Վենետիկի, Բուդապեշտի եւ Արցախի համալսարանների ու գիտական հիմնարկների կազմակերպած բազմաթիվ գիտաժողովներում՝ իմացությամբ ու սրամտությամբ զարմացնելով

ունկնդիրներին: Իր խորհրդատվությամբ ու դասախոսություններով սատարել է Հայոց Եկեղեցուն Թբիլիսիում հաստատված թեմին՝ նյութեր տրամադրելով Վրաստանի ճարտարապետության եւ պատմության վիճարկելի որոշ խնդիրների վերաբերյալ: Գիտական հոդվածներ է հրապարակել Հայաստանում, Վրաստանում, Իտալիայում, Ռուսաստանում, Ավստրիայում, Հունգարիայում, Լիբանանում եւ Արցախում հրատարակվող գիտական հանդեսներում: Նրա հետ պատմական հարցեր քննարկելու հնարավորություն են ունեցել ոչ միայն գիտության բնագավառում հայտնի նրա ընկերները, այլ նաեւ աշխարհի տարբեր երկրների ճանաչված գիտնականներ ու համալսարանական պրոֆեսորներ, ինչպիսիք են Ժերար Դեդեյանը, Կլոդ Մովսիսյանը, Վալենտինա Կալցոլարին, Իզաբել Օթեն, Բեռնար Ուտիեն, Զազա Ալեքսիձեն եւ ուրիշներ: Իր քննարկումներում նա ազնիվ էր, կարողանում էր ստիպել զրուցակցին մխրճվել քննարկվող խնդրի բուն էության մեջ: Նուրբ հումորն ու սրամտությունը նրա վարած զրուցների ուղեկիցներն էին:

1990-ական թթ. Հ. Մարգարյանը գործուն մասնակցություն է ունենում նորաստեղծ Հայաստանի Հանրապետության դպրոցական եւ բուհական նոր դասագրքերի ստեղծմանը: Նա «Հայոց պատմություն» առարկայի 5-րդ եւ 6-րդ դասարանների գործող դասագրքերի հիմնական հեղինակներից է՝ ակադեմիկոսներ Վլադիմիր Բարխուդարյանի, Բաբկեն Հարությունյանի եւ իր մտերիմ ընկեր պրոֆ. Պավել Զոբանյանի հետ: Համահեղինակ է ՀՀ ԳԱԱ արեւելագիտության ինստիտուտի հրապարակած «Հայաստանի հարակից երկրների պատմություն», ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի ստեղծած «Հայոց պատմություն» ու ԵՊՀ հրատարակած «Հայոց պատմության հիմնահարցեր» բազմահատորյակներին՝ իր ներդրումն ունենալով ակադեմիական հայագիտության եւ կովկասագիտության զարգացման բնագավառում:

Հայրապետ Մարգարյանը հեղինակն է «Հյուսիսային Հայաստանի եւ Վրաստանի ԺԲ. դարի պատմության մի քանի հարցեր» աշխատության (Երեւան, 1980), որը նոր դարագլուխ բացեց հայ-վրացական քաղաքական փոխհարաբերությունների հետազոտման բնագավառում: Հայագիտությունն ու վրացագիտությունը նրան են պարտական միջնադարյան Այսրկովկասի ԺԲ. դարի պատմության բազմաթիվ խրթին խնդիրների վերլուծության եւ բազմակողմանի քննարկման համար: Հ. Մարգարյանի դեռեւս չհրապարակված «Ռազմաքաղաքական տեղաշարժերը

Մերձավոր Արեւելքում եւ հայ ավատատիրական ավագանին (ԺԲ.— ԺԴ. դարի առաջին կես)» դոկտորական աշխատանքը նոր մայրուղիներ բացեց զարգացած ավատատիրության դարաշրջանի՝ Առաջավոր Ասիայի պատմության բազմաթիվ խնդիրների հիմնավոր հետազոտության բնագավառում: Նրա հետաքրքրությունների ոլորտում են եղել միջնադարյան Հայաստանի եւ Վրաստանի պատմությունն ու պատմագրությունը, էթնո-ազգային ինքնագիտության, եկեղեցական եւ հասարակական կյանքի խնդիրները, հիշատակված երկրների ողջ միջնադարյան մատենագրությունն ու վիմագրությունը:

Նրա ձեռքբերումներից է «Զաքարյանների ծագման ավանդությունը» (ՊԲՀ, 1992, թ. 2—3, էջ 139—152, 1994, թ. 2, էջ 156—175) հոդվածաշարը, ինչպես նաեւ գրեթե 30 տարի առաջ գրված «Վաչուտյանների իշխանական տան պատմությունը», Պռոշյանների, Օրբելյանների իշխանական տների պատմությանը վերաբերող հոդվածները: Լեզուների եւ պատմագրական նյութի նուրբ իմացությունը թույլ է տվել հեղինակին գիտության բնագավառում կատարել բազմաթիվ կռահումներ եւ սկզբնաղբյուրներով վերլուծել Հայաստանի եւ Կովկասի պատմության շատ ու շատ բաց խնդիրներ: Հանգուցյալ մեր ընկերը 50 տարի առաջ ՀՀ ԳԱԱ արեւելագիտության ինստիտուտում հրատարակվող եւ միջազգային ճանաչում ստացած «Кавказ и Византия» պարբերականի հիմնադիրներից էր եւ խմբագիր Պ. Մուրադյանի հատու բազուկը: Հայրապետ Մարգարյանը նաեւ ՀՀ ԳԱԱ-ի «Պատմա-բանասիրական հանդես»-ի լավագույն հեղինակներից էր, որին կարողացել էին բացահայտել երջանկահիշատակ ակադեմիկոսներ Մկրտիչ Ներսիսյանը եւ Մատենադարանի տնօրեն Լեւոն Խաչիկյանը:

Հայրապետ Մարգարյանը վրացերենի ուսուցումը Հայաստանում ներդնողներից էր: Նրա եւ Պավել Զոբանյանի ջանքերով էր, որ 1983 թ. վրացերենից հայերեն թարգմանվեց Ա. Շանիձեի «Հին վրացերենի քերականություն» աշխատությունը, իսկ ԵՊՀ-ի՝ Հայաստանի եւ հարակից երկրների պատմության ամբիոնում, իր իսկ ղեկավարած ամբիոնի ջանքերով, ուսումնական առարկաների թվում հայտնվեց նաեւ վրացերենը: Թբիլիսիից Երեւան վերադառնալուց հետո նա վրացերեն է դասավանդել նաեւ իր մտերիմերին, ինչպես նաեւ Նինա Գարսոյանի սան Ռոբերտ Պետրոսյանին: Եւ էլ եմ բախտ ունեցել 1978—79 թ. նրա առաջնորդությանմբ սերտել հին վրացերենի այբուբենը եւ ընթերցել այդ լեզվով:

Հայրապետ Մարգարյանը մեծ ավանդ ունի նաեւ հայ եւ վրաց միջնադարյան սկզբնաղբջուրների հետազոտության ասպարեզում: Իր բացահայտումներով եւ վերլուծություններով նոր կյանք է տվել Մովսես Խորենացու, Սեբեոսի, Հովհաննես Դրասխանակերտցու «Հայոց պատմություն»-ների, Սամուելի եւ Մխիթար Անեցու «Ժամանակագրություն»-ների եւ «Քարթլիս Յիսովրեբայի» բնագրերի բազմաթիվ դրվագների, նորովի է անդրադարձել միջնադարյան վանական Սահմանքներին ու Շուշանիկի վկայաբանությանը: Նա իր կարողություններն ի ցույց է դրել նաեւ հայկական միջնադարյան վիճակային սկզբնաղբջուրների վերլուծության եւ հրատարակության բնագավառում: Նրա գրչին է պատկանում հայերեն, վրացերեն, ռուսերեն, ֆրանսերեն եւ անգլերեն գիտական մամուլում հրապարակված շուրջ 200 հետազոտություն: Գիտական գործունեության համար 1986 թ. Հայրապետ Մարգարյանը պարգևատրվել է «Աշխատանքային արիության համար» մեդալով:

Իր աշխատասիրությամբ, նվիրվածությամբ, գիտական ու մանկավարժական վաստակով հաղթեց կյանքին՝ գիտության երանելիների շարքում իր տեղն ապահովելով եւ բարի հիշատակ թողնելով իրեն ճանաչողների սրտերում:

Հայրապետ Մարգարյանը բուն իմաստով քաղաքացի էր՝ նվիրված իր ծննդավայրին, ընտանիքին, գիտությանը եւ իր հայրենիքին: Նա կարող է օրինակ լինել սերունդների համար:

Յիշատակն արգարոյն օրհնութեամբ եղիցի:

ԱԶԱՏ ԲՈԶՈՅԱՆ
Պատմական գիտ. դոկտոր

ՀԱՅՐԱՊԵՏ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆԻ
ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ՝

1981

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., *Զալալ ադ-Դինի Հայաստան եւ Վրաստան կատարած արշավանքների պատմության շուրջ*, ՊԲՀ, 1981, թ. 2, էջ 125—129:

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ. (գրախ.), Ա. Բոզոյան (գրախ.), *La chronique attribuée au Connetable Smbat / Introduction, traduction et notes par G. Dédéyan, Paris, 1980, ՊԲՀ, 1981, թ. 2, էջ 284—287:*

1982

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., *Գառնիի ճակատամարտի պատմության շուրջ*, ԼՀԳ, 1982, թ. 3, էջ 72—81:

МАРГАРЯН А. Г., К вопросу о личности и деятельности «некоего Шадина», «Кавказ и Византия», вып. 3, Ереван, изд. АН Арм. ССР, 1982, с. 64—72.

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ. (գրախ.), Պ. Ա. Չոբանյան, *Վրացական ուղեգրությունները եւ նրանց տեղեկությունները հայերի մասին, Երեւան, 1981, ՊԲՀ, 1982, թ. 2, էջ 218—220:*

1983

ՄԽԻԹԱՐ ԱՆԵՑԻ, *Մատեան աշխարհավէպ հանդիսարանաց, աշխ.՝ Հ. Գ. Մարգարյանի, Երեւան, ՀեՍՀ ԳԱ հրատ., 1983:*

ԱՎԱԿԻ ՇԱՆԻՋԵ, *Հին վրացերենի քերականություն, վրաց. թարգմ.՝ Հ. Գ. Մարգարյանի եւ Պ. Ա. Չոբանյանի, պատ. խմբ.՝ Գ. Զահուկյան եւ Պ. Մուրադյան, Երեւան, ՀեՍՀ ԳԱ հրատ., 1983:*

1984

МАРГАРЯН А. Г., Феодальный иммунитет и процесс закрепощения крестьянства в Армении и Грузии в XI—XIII веках, «Кавказ и Византия», вып. 4, Ереван, изд. АН Арм. ССР, 1982, с. 5—20.

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., *Հերգ գավառի եւ Հերք (Հերքան) բերդի տեղորոշման շուրջը*, ԲԵՀ, 1984, թ. 3, էջ 123—129:

1985

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., *Մուհթասիրության ինստիտուտը Հայաստանի քաղաքներում XI—XII դդ.*, ՊԲՀ, 1985, թ. 1, էջ 114—122:

МАРГАРЯН А. Г., Чобанян П. (գրախ.), П. Мурадян, *Армянская эпиграфика Грузии (Картли и Кахети)*, Ереван, 1984, «Историко-филологический журнал», 1985, №2, с. 243—245.

1987

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., Վիպական տարրերը X–XII դարերի հայ պատմագրություն մեջ, ՊԲՀ, 1987, թ. 4, էջ 41–47:

МАРГАРЯН А. Г., Об участии армян и Грузии в Химской битве 1281 года, «Кавказ и Византия», вып. 5, Ереван, изд. АН Арм. ССР, 1987, с. 14–20.

1988

МАРГАРЯН А. Г., К переводу и пояснению одного отрывка «Истории и восхваления венценосцев», «Кавказ и Византия», вып. 6, Ереван, изд. АН Арм. ССР, 1988, с. 50–52.

1989

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., Քաղաքական կացությունը Մերձավոր Արեւելքում եւ Հայաստանի ազատագրման հեռանկարները (XII–XIII դդ.), ՊԲՀ, 1989, թ. 1, էջ 39–41:

1990

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., Տիրապետող դասակարգը Հայաստանում XII–XIII դարերում (նախնական դիտարկումներ), ՊԲՀ, 1990, թ. 4, էջ 39–46:

1991

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ. (մահագր.), Կ. Մ. Մուրադյան, ԼՀԳ, 1991, թ. 5, էջ 173–175:

МАРГАРЯН А. Г., «Хроника страны Алуанк» Мхитара Гоша (состояние изученности памятника).— «К освещению проблем истории и культуры Кавказской Албании и восточных провинций Армении», Ереван, 1991, с. 214–224.

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., Զաքարյանների ծագման ավանդությունը միջնադարյան հայ պատմագրության մեջ, ՊԲՀ, 1992, թ. 2–3, էջ 139–152:

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., Անին ու ը միջնադարյան չափածո ստեղծագործություններում, «Անի», 1992, թ. 2, էջ 9–11:

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., Միջազգային գիտաժողով Երեւանում՝ նվիրված Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմության» ստեղծման 1500-ամյակին, ՊԲՀ, 1992, թ. 1, էջ 231–233:

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., Վրաստանը հնագույն ժամանակներից մինչեւ մ. թ. 4-րդ դարը, Վրաստանը վաղ ավատատիրական ժամանակաշրջանում,

Վրաստանը զարգացած ավատատիրության ժամանակաշրջանում, «Հայաստանի հարակից երկրների պատմություն», ձեռնարկ միջնակարգ դպրոցի 7-րդ դասարանի համար, Երեւան, 1992:

ԲՈՋՈՅԱՆ Ա. Ա., ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., Հարգանքի տուրք հայագետի հիշատակին, «Էջմիածին», 1992, Ա.—Գ., էջ 98—101:

1993

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., Ազատագրական պայքարը 5-րդ դարում, Հայաստանը 6—7-րդ դարերում, Պայքարը արաբական խալիֆայության լծի դեմ, Հայոց Եկեղեցին եւ աղանդավորական, ժողովրդական շարժումները 5—11-րդ դարերում, Հայ-վրացական համագործակցությունը եւ հայկական երկրամասերի ազատագրումը, Հայոց պետությունը Կիլիկիայում, Կիլիկյան Հայաստանը Թագավորության ժամանակաշրջանում, Հայաստանի քաղաքական ու տնտեսական անկման սկիզբը, Հայկական մշակույթը 10—14-րդ դարերում.— «Հայոց պատմություն», դասագիրք հանրակրթական դպրոցի 5—6-րդ դասարանների համար, Երեւան, 1993, էջ 126—160, 211—283:

1994

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., Զաքարյանների ծագումը, ՊԲՀ, 1994, թ. 1—2, էջ 156—175:

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., Աշխարհաքաղաքական կացությունը եւ հայ պետականության զարգացման միտումները (11—14-րդ դդ.), «Միտք» գիտատեսական հանդես, 1994 թ. հունվար, թ. է., էջ ԻԳ.—ԻԵ.:

1995

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., Վաչուտեանների իշխանական տան պատմութիւնից, «Շողակաթ» (Եկեղեցական, մշակութային, բանասիրական հանդես), Ստամբուլ, 1995, էջ 29—54:

1997

MARGARYAN H. G., Autour des hypotheses de l'origine Kurde de la maison princière arménienne des Zakarides.— Iran & Caucasus, vol. I, Tehran, 1997, p. 25—46.

1998

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., Մահկանաբերդցիների (Սադունեանների) իշխանական տունը ԺԲ.—ԺԴ. դարերում, «Հայկազեան հայագիտական հանդես», հտ. ԺԸ., Պէյրուի, 1998, էջ 9—39:

1999

MARGARYAN H. G., L'Arménie du XIIe à la première moitié du XIVe siècle: Un parallèle avec l' Italie. — "Roma—Armenia", Edizioni de Luca, Roma, 1999, p. 145—148.

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., Հրեաները Վրաստանում, «Իրան-նամէ», թ. 32, 33, 34, 1999, էջ 57—158:

2000

MARGARYAN H., Khoshak-Khathun: An Armenian Princess in Iran.— Iran & Caucasus, vol. III—IV, Tehran, 1999—2000, p. 157—158.

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., Հայկական մշակույթը (հնագույն ժամանակներից մինչև XX դարի սկիզբը), «Հայոց պատմության հիմնահարցեր», Ուսումնական ձեռնարկ ոչ մասնագիտական ֆակուլտետների համար, Երեւան, 2000:

2001

MARGARYAN H., The Nomads and Ethnopolitical Realities of Transcaucasia in the 11th—14th Centuries.— Iran & Caucasus, vol. V, Tehran, 2001, p. 75—78.

MARGARYAN H., Structures sociales et organization économique d'un métropole royal: in Ani, Capitale de l'Arménie en l'an mil, ed. R. Kevorkian, Paris, 2001, p. 130—135.

MARGARYAN H., Ani au temps des Zak'arides (XIIIe siècle): in Ani, Capitale de l'Arménie en l'an mil, ed. R. Kevorkian, Paris, 2001, p. 110—115.

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., Հայաստան, Իրան, Կովկաս (տարածաշրջանային խնդիրներ), «Գիտության գլոբուս», 2001, հտ. 2.1, թ. 1, էջ 65—68:

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., Նորավանքը եւ հայ իշխանական տները ԺԲ.—ԺԴ. դարերում, «Նորավանք» հայագիտական տարեգիրք, Մոնրէալ—Երեւան, 2001, էջ 55—61:

2004

MARGARYAN H., ASATRYAN G., The Muslim Community of Tiflis (7th—19th Centuries).— Iran and the Caucasus, vol. 8.1, Leiden-Boston 2004, p. 29—48.

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., 11—14-րդ դարերում հայ-իրանական կապերի պատմությունից (Սահիբ Դիվան Շամս ադ-Դին Զուլեյնին եւ Հայաստանը), «Արեւելագիտական ժողովածու», հտ. V, Երեւան, 2004, էջ 111—125:

2005

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., *Խաղբակյանների (Պռոշյանների) տոհմը Արցախում եւ Սյունիքում ԺԲ. դարում — ԺԳ. դարի առաջին կեսին, «20-րդ դարասկզբին ԼՂՀ Քաշաթաղի շրջանի հայկական գյուղերի բնակիչների բռնի տեղահանման 100-ամյակին նվիրված գիտաժողովի նյութերը», Բերձոր, 2005, էջ 56—69:*

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., *Բագրատունի թագավորների «տիեզերակալ» տիտղոսը, «Հայոց պատմության հարցեր», Գիտական հոդվածների ժողովածու, հտ. 6, Երեւան, 2005, էջ 98—110:*

2006

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., *Պայքարը արաբական խալիֆայության լծի դեմ, Հայոց եկեղեցին եւ աղանդավորական, ժողովրդական շարժումները 5—11-րդ դարերում, Հայ-վրացական համագործակցությունը եւ հայկական երկրամասերի ազատագրումը, Հայոց պետությունը Կիլիկիայում, Կիլիկյան Հայաստանը թագավորության ժամանակաշրջանում, Հայաստանի քաղաքական ու տնտեսական անկման սկիզբը, Հայկական մշակույթը 10—14-րդ դարերում.— «Հայոց պատմություն», հանրակրթական դպրոցի դասագիրք, Երեւան, 2006:*

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., *Ազատագրական պայքարը 5-րդ դարում, Հայաստանը 6—7-րդ դարերում.— «Հայոց պատմություն», հանրակրթական դպրոցի 5-րդ դասարանի դասագիրք, Երեւան, 2006:*

MARGARYAN H., *Sahib-Divan Sams ad-Din Muhammad Juvaini and Armenia.— Iran and the Caucasus, vol. 10.2, Leiden-Boston, 2006, p. 167—180:*

2007

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., *Կեչառիսի վանքը եւ Խաղբակեանները (Պռոշեանները). Իշխանական տուն եւ հոգեւոր կենտրոն փոխարաբերութիւնների հարցի շուրջ, «Հանդէս Ամսօրեայ», 2010, թ. 1—12, էջ 276—290:*

MARGARYAN H., *La Grande Arménie (XIII—XVe siècle).— Armenia sacra / éd. Cl. Mutfian, Paris, Musée de Louvre, 2007, p. 295—299.*

MARGARYAN H., *Les sources de l'histoire arménienne.— Arménie: La magie de l'écrit, éd. Cl. Mutfian, Marseille, Somogy edition d'art 2007, p. 145—148.*

2008

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., *Խաչիկ Բ. Անեցի, Հովհաննես Ե. Դրասխանակերտցի, «Հայ եկեղեցու հանրագիտարան», պրակ Ա., «Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսներ», Ս. էջմիածին, 2008, էջ 95–97, 134–137:*

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Բ., ԲԱՐԵՈՒԳԱՐՅԱՆ ՎԼ., ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ., ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Գ., *Հայոց պատմություն, Միջին դարեր (դասագիրք հանրակրթական դպրոցի 7-րդ դասարանի համար), Երեւան, 2008:*

2010

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., *Կովկասեան մշակութային աշխարհը եւ մոնղոլները (նստակեաց եւ քոչուորական քաղաքակրթութիւնների փոխյարաբերութիւնների հարցի շուրջ), «Բազմավէպ», 2010, թ. 3–4, էջ 627–638:*

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., *Օրբելյանների ծագման ավանդությունը Ստեփանոս Օրբելյանի Պատմության մեջ. – «Էւոն Խաչիկյան–90», Երեւան, 2010, էջ 150–158:*

2011

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., *Սեբեոսի պատմության «Գերանայ դաշտ»-ի մասին, «Վէմ», 2011, թ. 1, էջ 125–131:*

2013

H. MARGARYAN, “Characteristic Features and Periodic Classification of the Medieval Armenian Historiography”, “Journal of Armenian Studies”, 2013, №1, p. 34–60.

2014

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., *Քաղաքական գործընթացները Հարավային Հայաստանում XI դարի երկրորդ կեսին եւ XII դարում, «Պատմություն եւ մշակույթ» հայագիտական հանդես, Գ., Երեւան, 2014, էջ 3–13:*

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., *Միջնադարեան հայ պատմագրութեան բնութագրական գծերը եւ պարբերացումը, «Հանդէս Ամսօրեայ», 2014, թ. 1–12, էջ 271–316:*

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., *Հայաստանի քաղաքական դրությունը XII դարի 20–80-ական թվականներին, «Հայոց պատմություն», հտ. 2, գիրք 2, Երեւան, ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ, 2014, էջ 201–212:*

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., Հայկական տարածքների ազատագրումը, «Հայոց պատմություն», հտ. 2, գիրք 2, Երեւան, ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ, 2014, էջ 219—2229:

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., *Զաքարյանների իշխանությունների եւ իշխանական նոր տների առաջացումը, «Հայոց պատմություն», հտ. 2, գիրք 2, Երեւան, ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ, 2014, էջ 229—239:*

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., *Զալալ ադ-Դինի ասպատակությունները, «Հայոց պատմություն», հտ. 2, գիրք 2, Երեւան, ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ, 2014, էջ 267—272:*

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Ք., *Մոնղոլների սոցիալ-տնտեսական քաղաքականությունը*, «Հայոց պատմություն», հտ. 2, գիրք 2, Երեւան, ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ, 2014, էջ 281—285:

2015

ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ Հ. Գ., Հայ-արաբական մատենագրական կապերի պատմությունից, «Հանդէս Ամսօրեայ», 2015, թ. 1–12, էջ 187–204:

2016

მარგარიტა ჰ., ტოპონიმი „ბოლოსტიკე“ თამარის პირველი ისტორიკოსის თხზულებაში, ქართული წყაროთმცოდნეობა, ტ. XVII–XVIII, თბ., 2015/2016, «*ქრამ ადგიორაგჳთილქიონ*», რთ. XVII–XVIII, *ბეჩქაჳი*, 2015/2016 («*ბილითიქე*» თეღანიონე *ბამარი* ათაგჳინ აკათმეჳი *ბეკასიროლქიონიონ*, «*ქრამ ადგიორაგჳთილქიონ*», რთ. XVII–XVIII, *ბეჩქაჳი*, 2015/2016, ჳე 70–74):

«*შიორე წილანის ქაყაყანოქიონე. ჭარქი ქაგორი წილან-
კე*», *ხრესან*, 2015, ლე 11–13; წმიდა შუმანიკის წამება, „ქართლის
დედოფალი შუმანიკი“, *ერეკანი*, 2015, გვ. 5–7:

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., *Վրաստանը XI–XIII դարերում, «Հայաստանի հա-
րակից երկրների պատմություն»*, Երեւան, ՀՀ ԳԱԱ արեւելագիտության
ինստիտուտ, հտ. II, 2016, էջ 314–332:

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Ք., Վրաստանը XIV—XV դարերում, «Հայաստանի հարակից երկրների պատմություն», Երեւան, ՀՀ ԳԱԱ արեւելագիտության ինստիտուտ, հտ. II, 2016, էջ 334—341:

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., Կիրիկյան Ժամանակագրությունը հայ-վրաց-մոն-ղոլական հարաբերությունների մի դրվագի մասին (ԺԴ. դարի առաջին կես).— «Հայաստանը եւ Արեւելյան քաղաքակրթությունը (միջազգային

գիտաժողով՝ նվիրված ՀՀ ԳԱԱ արեւելագիտության ինստիտուտի քրիստոնյա Արեւելքի բաժնի ստեղծման 40-ամյակին եւ նրա հիմնադիր, պրոֆեսոր Պարույր Մուրադյանի մահվան 5-րդ տարելիցին, Երեւան, 12–13 դեկտեմբերի), Երեւան, 2016, էջ 152–155:

2017

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ. (գրախ.), Վահան Տեր-Ղեւոնդյան. Կիլիկյան Հայաստանը եւ Այլուբյան պետությունները (1171–1260), «Հայագիտության հարցեր», թ. 2 (11), Երեւան, 2017, էջ 207–212:

2019

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., Դիտարկումներ Արթիկի 1222 թ. վիմագիր արձանագրութեան վերաբերեալ, «Հանդէս Ամսօրեայ», 2019, թ. 1–12, էջ 79–100:

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., Գագիկ Ա. Բագրատունու արտաքին քաղաքականությունը, «Պատմություն եւ մշակույթ» հայագիտական հանդես, Երեւան, 2019, էջ 28–31:

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., «Քրդերը XII–XVII դարերի հայ մատենագրության մեջ», «Քրդագիտական հետազոտություններ», հտ. 1, Երեւան, 2019, էջ 242–270:

2020

ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ Հ. Գ., «Հայ պատմագրությունը V–XVIII դարերում», «Մատենադարան, պատմության եւ մշակույթի հարցեր», օժանդակ ձեռնարկ զբոսավարների, երիտասարդ գիտաշխատողների, ասպիրանտների եւ հայցորդների համար, Երեւան, 2020, էջ 131–151:

